

ГУМАНІЗАЦІЯ ЕДУКАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ЗАСІБ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Тетяна ДОВГА

В статті піднімається проблема гуманізації едукaцiйного середовища як засобу збереження духовного й соціального здоров'я молодших школярів.

Ключові слова: едукaцiйне середовище, духовне здоров'я, соціальне здоров'я, здоров'язбереження, молодші школярі.

Постановка проблеми. Значні можливості для здоров'язбереження школярів є едукaцiйне середовище. Едукація – це термін, яким позначають процесуальний компонент освіти у взаємозв'язку трьох його складників – навчання, виховання й розвитку. Запровадження цього поняття зумовлене тим, що загальновживане поняття – навчально-виховний процес – не вказує на його природну триєдиність і фактично приховує надзвичайно актуальний сьогодні аспект розвитку дитини.

Сучасні дослідники тлумачать едукaцiйне середовище як вид навчально-виховного процесу, який репрезентує організацію всіх його складників відповідно до державних стандартів освіти та вимог навчальних програм з урахуванням індивідуальних особливостей учнів і будується на засадах домінуючої концепції навчання.

Суттєво, що важливими компонентом змісту шкільної освіти, який має бути повноцінно представленим в едукaцiйному середовищі, є здоров'язбережувальний, а задіяними при цьому елементами едукaцiйного середовища виступають етичний, оздоровчий та комунікативний.

Здоров'я дитини – це стан її повного фізичного, душевного та соціального благополуччя. Питання збереження та зміцнення здоров'я дитини належить до стратегічних завдань суспільства. З кожним роком в Україні погіршується стан здоров'я дітей. За інформацією Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Українського НДІ охорони дітей і підлітків, негативні зрушення проявляються вже не у відсотках, як це було у 70-тих – 80-тих роках, а в багатократному збільшенні частоти захворювань (у 3,5 – 10 разів і більше). Численними дослідженнями встановлено, що протягом всього періоду навчання у школі збільшується кількість відхилень у стані здоров'я дітей і хронічних захворювань, знижуються показники фізичного й психічного розвитку дітей і підлітків, погіршується стан духовного і соціального здоров'я [5]. Недостатньо уваги приділяється питанню створення умов для збереження та зміцнення здоров'я дітей під час навчального процесу, практичній організації шкільного середовища, яке сьогодні має набути гуманістичного та здоров'язбережувального змісту.

Гуманізація стосунків учителя з учнями в умовах едукaцiйного середовища дає змогу створювати оптимальні умови для їх соціального розвитку, сприяє збалансуванню впливу зовнішніх соціально-педагогічних умов і внутрішніх чинників особистісного соціально-культурного розвитку учнів та педагогів у процесі їх спільної взаємодії, що підвищує в цілому якість освіти на всіх її рівнях, міру збереження фізичного, психічного, духовного й соціального здоров'я.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема організації едукaцiйного середовища має тривалу історіографію. Дослідження теоретичних основ

побудови шкільного едукативного середовища було започатковане Я. Коменським у другій половині XVII століття. Свій подальший розвиток ця галузь знайшла у працях К. Ушинського (друга половина XIX століття), А. Макаренка та В. Сухомлинського (XX століття). Всі ці педагоги в центр своєї виховної системи ставили любов і повагу до дитини, виховання гуманності, людяності.

Проблема гуманістичних взаємовідносин вчителя й учнів знаходить своє відображення у працях сучасних учених: І. Беха, В. Гриньової, І. Зязюна, О. Пехоти, В. Радула, О. Савченко, О. Сухомлинської, Л. Хоружої, І. Чернокозова.

Проблемою дитячого здоров'я опікувались видатні педагоги минулого (А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, Я. Чепіга), її продовжують розробляти сучасні вчені та практики (Т. Бойченко, О. Ващенко, Н. Денисенко, Б. Долинський, Н. Коваль, В. Оржеховська, О. Савченко, С. Свириденко, В. Язловецький).

Метою даної статті є інтерпретація сучасних поглядів на проблему гуманізації педагогічного процесу та пошук нових можливостей формування етичного, оздоровчого та комунікативного компонентів едукативного середовища в умовах початкової школи для реалізації функції здоров'язбереження.

Виклад основного матеріалу. Видатний педагог В. О. Сухомлинський надавав важливого значення духовному й соціальному здоров'ю дітей. Він писав: "У життєдіяльності людського організму величезну роль відіграють мислення, свідомість. Здоров'я людини, як істоти соціальної, залежить не тільки від зовнішніх умов, а й від внутрішнього, психічного почуття. Особливо велика ця залежність у той період, коли організм ще тільки формується. Думка, мислення, свідомість, психіка дитини, образно кажучи є повітрям, на якому тримаються крила здоров'я" [7, 210-211].

Сучасне едукативне середовище школи зорієнтоване на формування в учнів уявлень про основні складники здоров'я: фізичний, психічний, соціальний, духовний. Всі вони взаємодіють, переплітаються, інтегруються, створюючи комплексне уявлення про здоров'я людини як цінність.

Дослідник О. Я. Савченко вважає, що соціальна складова здоров'я характеризує ефективність взаємодії людини з соціальним середовищем: у сім'ї, класі, громаді, професійному оточенні. Соціалізація відбувається у різних групах, перебуваючи в яких, людина виконує різні ролі, при цьому в неї виникає стан емоційного благополуччя або неблагополуччя [8, 94].

Показниками духовного здоров'я є духовний світ особистості, сприйняття духовної культури людства, освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики. Свідомість людини, її ментальність, життєва самоідентифікація, ставлення до сенсу життя, оцінка реалізації власних здібностей і можливостей – все це є визначальним для формування внутрішнього світу та духовного благополуччя.

Для того, щоб дитина комфортно почувала себе в едукативному середовищі, воно повинно бути здоров'язберезливим та повноцінно функціонувати у взаємозв'язку таких його різновидів, як етичне, оздоровче та комунікативне.

Етичне середовище, на думку Л. Хоружої, забезпечує скоординованість, гармонійність зусиль щодо розвитку базової культури дитини, оптимальної взаємодії у педагогічному колективі, взаємин учителів з батьками учнів тощо на засадах педагогічної етики. У межах етичного середовища стверджуються і набувають практичної реалізації основні принципи нової освітньої парадигми: індивідуалізація, диференціація, гуманізація, демократизація тощо [11, 52]

Запорукою створення гуманістичного едукативного середовища є дотримання гуманних міжособистісних взаємин між суб'єктами педагогічного процесу: дітьми, педагогами, батьками; надати можливості для повноцінного спілкування. Як справедливо зазначає О.Я. Савченко: "Гуманні стосунки на будь-якому уроці і поза ним мають утверджувати людську гідність кожного учня, здібного і нездібного, запобігати виникненню страху перед покаранням, приниженням. Якщо на уроці встановлюються такі стосунки, дитина не боїться висловити свою думку, яка може не збігатися з тим, як вважає більшість і навіть учитель, реалізує своє право бути мислячою особистістю" [9, 156-157].

Оздоровче середовище спрямоване на:

1) розвиток тіла та фізіологічних систем організму дитини взагалі та дихальної, серцево-судинної, нервової систем, опорно-рухового апарату зокрема;

2) розвиток пізнавальних процесів (сенсорного та інтелектуального), психічних процесів (адекватності психічного відображення, сприйняття, уваги, позитивного мислення, пам'яті та ін.);

3) формування психічних станів (у межах норми імпульсивності, тривожності, агресивності);

4) вільний природний прояв позитивних емоцій;

5) розвиток особистісних якостей (відповідальності за доручену справу, витривалості, упевненості в своїх силах, знаннях; доброзичливості, самоповаги; емоційно-вольової сфери, активності, цілеспрямованості, ціннісного ставлення до життя, здоров'я, природи, людей, миру на Землі, до навчання);

6) подолання негативного ставлення до особистого здоров'я, життя, самого себе, до людей [1; 3].

Комунікативне середовище забезпечує умови для спілкування дітей між собою та з дорослими. Цими умовами є різні види діяльності дітей: навчальна, ігрова, трудова, спортивна тощо. Також це сюжетно-рольові, рухливі, конструктивні, дидактичні, театралізовані та спортивні ігри; позакласні заходи з предметів та виховні заходи різноманітного спрямування; різні види праці молодших школярів (побутова, ручна,

художня, технічна, сільськогосподарська, суспільно корисна та ін.); різоманітні аспекти розаурочної діяльності: пізнавально-пошукова, природоохоронна, спортивно-оздоровча, художньо-естетична діяльність тощо [2].

Особистісно орієнтоване спілкування сприяє також формуванню у дитини соціальної зрілості – складної особистісної якості, пов'язаної з умінням спілкуватися з дорослими та однолітками, ініціювати контакти, налагоджувати спільну взаємодію, домовлятися, узгоджувати свої дії з партнерами, допомагати іншим людям, мобілізуватися на долаття труднощів, виявляти відповідальність, виробляти самооцінні судження, поважати себе та інших.

До того ж, етичне, оздоровче та комунікативне середовище зумовлюють формування в молодших школярів різноманітних життєвих компетентностей та життєвих навичок, що забезпечують їх реалізацію.

Компетентність – це здатність приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію в різних галузях людської діяльності. Поняття компетентності передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних якостей людини і властивостей, необхідних людині для самостійного й ефективного виходу з різних життєвих ситуацій, щоб створити кращі умови для себе в конструктивній взаємодії з іншими [4].

Поняття компетентності містить набір знань, навичок та ставлень, що дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі професії або виду діяльності.

Відомо, що життєва компетентність – це знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проекту. Життєва компетентність передбачає свідоме й несвідоме ставлення до виконання особистістю її життєвих і соціальних ролей, вона пов'язана з самовдосконаленням людини.

Сприятливим періодом для формування життєвої компетентності дуже важливим є молодший шкільний вік. Саме він є перехідною ланкою від позиції дошкільника до нової соціальної позиції – школяра, який вже має коло важливих обов'язків і прав, а також займає нове положення в суспільстві.

Формування життєво-важливих компетентностей забезпечує учням можливість орієнтуватися в сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти, яка є унікальним механізмом виживання людини і людства в інформаційну епоху.

Самостійність, організованість, керування власною поведінкою та здатність до прийняття рішень є суттєвими рисами особистості молодшого школяра, які зумовлюють характер його соціальної активності, здатності до вироблення нових стратегій життєдіяльності, початкових елементів

адаптації до стрімких соціально-економічних змін у суспільстві. Різновидом життєвої компетентності, важливим для молодшого школяра, є етична, яка поєднує в собі аспекти спілкування і взаємодії. Етична компетентність включає в себе знання етичних норм, усвідомлення етико-педагогічних цінностей і прагнення до морального самовдосконалення та здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми (комунікації), тобто вміння користуватися рідною мовою як засобом мовленнєвої взаємодії у товаристві людей, знаходити своє місце серед них, розуміти їх і бути зрозумілими, узгоджувати власні бажання з намірами інших учасників спілкування.

Формування етичної компетентності починається з опанування дитиною елементарними нормами поведінки, вміння встановлювати контакт із партнером у спілкуванні, дотримуючись усталених правил етикету. У повсякденному житті молодший школяр спостерігає й наслідує приклади спілкування між собою дорослих, дітей тощо. Мовленнєва взаємодія здебільшого виникає в навчанні, в ігрових ситуаціях, у самообслуговуванні, коли учні не лише послуговуються мовленнєвими штампами, а й творять власні форми комунікативної поведінки.

Етична та комунікативна компетентність забезпечується життєвими навичками, які, з нашої точки зору, сприяють соціальному та духовному здоров'ю:

1) навички ефективного спілкування:

- уміння слухати;
- уміння чітко висловлювати свої думки;
- уміння відкрито виражати свої почуття, без тривоги та звинувачень;
- оволодіння невербальним мовленням (жести, міміка, інтонації тощо);
- адекватна реакція на критику;
- уміння просити про послугу або допомогу.

2) навички етичних взаємин:

- уміння слідкувати за своїм зовнішнім виглядом;
- уміння дотримуватись усталених норм поведінки (в школі, вдома, в громадських місцях);
- уміння оцінювати поведінку свою та інших;
- уміння виявляти позитивне ставлення до оточуючого (природи, суспільства);
- наявність загальнолюдських якостей особистості;

3) навички співчуття:

- уміння розуміти потреби і проблеми інших людей;
- уміння висловити це розуміння;
- уміння зважати на почуття інших людей;
- уміння допомагати та підтримувати;

4) навички спільної діяльності та співробітництва:

- уміння бути "членом команди";
- уміння визнавати внесок інших у спільну роботу;
- уміння адекватно оцінювати свої здібності та свій внесок у спільну діяльність.

Успішному збагаченню учнів етичними знаннями й соціальним досвідом сприяє така організація діяльності, в якій використовуються комунікативно-ситуативні завдання морального та етичного змісту. Розв'язуючи їх, учні вчаться оперативно і правильно оцінювати ситуацію, розуміти інших, ефективно використовувати слово як засіб переконувати, вміло керувати своїми емоціями. Ці завдання побудовані так, що учень може продемонструвати своє розуміння норми проведінки лише тоді, коли оволодіє культурою спілкування, що передбачає готовність і здатність до комунікативної діяльності. Формування комунікативних умінь ефективно відбувається в умовах, наближених до реальних, у спеціально створених педагогічних ситуаціях. Комунікативно-ситуативні завдання подаються у вигляді діалогу, роздуму, розповіді, поради. Різноманітні за видами, змістом і складністю педагогічні ситуації допомагають учням зв'язно будувати висловлювання, спонукають до розмірковувань, сприяють послідовному розвитку мисленнєвих операцій і реалізації світоглядного компонента виховної функції навчання; розвивають мислення, зосередженість, і, що особливо важливо, виконують здоров'язбережувальну функцію: допомагають зберегти духовне й соціальне здоров'я.

Завдання такого змісту можуть складатися вчителем на основі народної творчості, художніх творів, а також життєвих ситуацій, притаманних основним видам діяльності молодших школярів.

Наведемо приклади, які вказують на:

а) вирішальну роль слова, комунікації у спілкуванні:

Про силу і красу слова

Добре слово краще, ніж готові гроші. Коня кують уздами, а чоловіка – словами. Красне слово – золотий ключ. Від красних слів язик не відсохне. Чиєсь одне слово губить діло. Ласкаве слово – що весняний день. (Із "Золотослова").

б) важливість слова, підкріпленого ділом:

Єдність слова і діла

Більше діла – менше слів. Діла говорять голосніше, як слова. Будь господарем своєму слову. Мовиш слово, треба бути йому паном. Кажі не кажі, а своє слово держи. Не кидай слова на вітер. Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує. (Із "Золотослова").

в) дієву допомогу іншій людині в скрутну хвилину:

Красиві слова і красиве діло

Серед поля стоїть маленька хатинка. Її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися й пересидіти в теплі.

Одного разу серед літнього дня захмарило й пішов дощ. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як із неба ллє, мов із відра.

Коли це бачать: до хатини біжить ще один хлопчик, незнайомий. Мабуть, з іншого села. Одежа на ньому була мокра, як хлющ. Він тремтів од холоду.

І ось перший із тих хлопців, які сиділи в сухому одязі, сказав:

– Як же ти змок на дощі! Мені жаль тебе...

Другий теж промовив красиві й жалісливі слова:

– Як страшно опинитися в зливу серед поля! Я співчую тобі...

А третій не сказав ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку й дав її змоклому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху.

Гарні не красиві слова,

Гарні – красиві діла. (За В. Сухомлинським) [10].

Такі завдання мають бути зрозумілими та близькими досвіду дітей, яких треба вчити аналізувати й моделювати поведінку та взаємини людей, виходячи з власного сприйняття.

Добрий виховний ефект дають етичні бесіди з досвіду дітей – пізнавального та особистісного. Вони розвивають самосвідомість, уміння вступати в діалог, висловлювати власну думку та зіставляти її з думкою інших людей, ураховувати їхні побажання. Важливо показати зв'язок, як позитивного в людських проявах (чесність, доброта, чуйність, допомога та ін.), так і негативного, щоб діти розуміли причини помилок, і вміли аналізувати та виправляти їх. Доцільно також використовувати екскурсії, цікаві зустрічі, спостереження, ігри на соціальну тематику, читання художньої літератури, дитячої періодики тощо. Ефективними також є уроки Добра і Краси, що проводяться за оповіданнями та казками Василя Сухомлинського. Завдяки цьому діти отримують необхідний соціально-емоційний досвід.

Ефективна організація комунікативного середовища спрямована на розвиток у молодших школярів соціальних емоцій та мотивів (співчуття, співрадість, бажання допомогти тощо); на те, щоб навчити їх орієнтуватися в нових соціальних умовах, пристосовуватися до незвичних вимог, конструктивно впливати на оточуючих людей, відстоювати власні інтереси. Учні мають відчувати потребу в спілкуванні з однолітками, ініціювати контакти, налагоджувати взаємодію, вміння підтримувати діалог, вести бесіду. Для цього важливо збагачувати досвід спілкування з людьми різного віку, спорідненості, статевої належності, емоційного ставлення; вчити керуватися в спільній діяльності груповими інтересами, обмежувати надмірні власні домагання, відстоювати позицію, яка здається правильною; допомагати дитині посісти належне місце в

спільноті однолітків; розширювати її уявлення про авторитет та людські чесноти; вправляти в умінні рахуватися з чужою точкою зору, уникати конфліктів та агресивних проявів.

Формувальне значення для гуманізації едукативного середовища молодших школярів мають такі професійно-особистісні поведінкові прояви вчителя:

- доброзичливість, увага до проблем учня у спілкуванні з ним;
- привнесення особистісного досвіду та емоційного переживання у викладання і повсякденне спілкування з учнями;
- гуманне мислення, здатність бачити в дитині не учня, а людину, що навчається;
- ціннісний підхід до особистості дитини, повага її гідності, самобутності;
- культивування теплих, емоційно-забарвлених взаємостосунків з учнями, щира симпатія до них і тонке сприйняття їх безпосередніх потреб;
- вміння за допомогою гумору, добродушного жарту розрядити обстановку, яка може перерости у конфлікт [11].

Едукативне середовище, побудоване на гуманістичних засадах, уможливорює формування самодостатньої, демократичної, вільної особистості та духовного світу, духовності як провідної якості особистості, зберігає духовне і соціальне здоров'я учнів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Турбота про здоров'я підростаючого покоління є справою всього суспільства, яке має забезпечувати реальні можливості для його збереження в умовах сім'ї та школи. Поставлена проблема вимагає від педагогів пошуку нових підходів до вдосконалення едукативного середовища, яке слугує ефективному вирішенню проблеми здоров'язбереження школярів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ващенко О., Свириденко С. Організація здоров'язберігаючої діяльності початкової школи// Початкова освіта. – № 46 (334). – 2005. – С. 2-4.
2. Гончаренко А. Комунікативна компетентність – головна мета// Дошкільне виховання. – № 7. – 2008. – С. 12-15.
3. Денисенко Н. Формування свідомого ставлення до здоров'я// Дошкільне виховання. – № 9. – 2008. – С. 3-5.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Інформаційні матеріали щодо стану здоров'я дітей в Україні та основних чинників, які впливають на його збереження/ Інформ. зб. МОН України. – №15-16. – 2008. – С.23-25.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики/ Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: "К.І.С.", 2004. – 112 с.
7. "Обережно: дитина!" : В. О. Сухомлинський про важких дітей : тематич. зб. / упоряд. Т. В. Філімонова; за наук. ред. проф. О. В. Сухомлинської. – Луганськ : Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", 2008. – Крило здоров'я. – 264 с.
8. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти. – К.: СПД "Цудзинівич Т.І." – 2007. – 204 с.

9. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Абрис – 1997. – 416 с.

10. Сухомлинський Василь. Вічна тополя. Казки. Оповідання. Етюди / Упоряд. О.В. Сухомлинська; за заг. ред. Д. Чередниченка. – К.: Генеза – 2003. – 270 с.

11. Хоружа Л. Етика педагогічної взаємодії як основа збереження психофізичного здоров'я молодшого школяра // Початкова школа. – №7. – 2009. – С. 51-54.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Довга Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

Коло наукових інтересів: розвивальне навчання, навчально-пізнавальна діяльність молодших школярів, здоров'язбережувальні технології навчання й виховання учнів, компетентнісний підхід в освіті.